

Leren omgaan met het occulte

Jaap van Heerden

De Vlaamse wetenschapsfilosoof en logicus Jean Paul van Bendegem zegt in zijn verhandeling over de pseudo-wetenschap, dat hij de gedachte afwijst dat ‘mensen die geloven in het bestaan van spoken, van aura’s, van hoogontwikkelde maar helaas verloren beschavingen...enzovoorts, het beste gekarakteriseerd kunnen worden als weinig wetenschappelijk, als weinig rationeel, als weinig ontwikkeld, kortom als (een beetje of niet) simpel.’

Daarvoor zit te veel systematiek in hun occult wereldbeeld. Dat rechtvaardigt de vraag waarin die systematiek is gefundeerd. Zijn antwoord is even eenvoudig als overtuigend: die systematiek vindt zijn oorsprong in het menselijk kenvermogen dat er op ingesteld is overal in de wereld om ons heen snel en onvermijdelijk verbanden te zien. Dat vloeit voort uit de noodzaak te overleven. De mens probeert rusteloos greep te krijgen op de wereld om de dreigende chaos te bestrijden. Liever een gebrekkig wereldbeeld dan helemaal geen. De ontoereikendheid van ons kenvermogen is al in duizenden experimenten aangetoond en de systematische fouten die zich bij de beoordeling van nieuwe situaties voordoen, kunnen met grote zekerheid worden voorspeld. De wetenschap kent de beperkingen van het menselijk verstand. De menselijke rationaliteit blijkt in de praktijk voor irrationele verlokkingen vatbaar. Het is dus nog niet zo makkelijk occultisme en obscurantisme vanwege irrationele wendingen te verwerpen, want ook de wetenschap is daarin kwetsbaar. Als er toch een verschil tussen de rationele benadering van de wetenschap en de irrationele van de pseudo-wetenschap geconstrueerd moet worden, dan ligt dat verschil eerder in de bereidheid tot herziening en kritische wegging van verworven inzichten. De pseudo-wetenschap is ook in de ervaring van Jean Paul van Bendegem vooral defensief, halsstarrig en snel verongelijkt. Die houding maakt het bestrijden zo uitzichtloos. Het is vooral een kwestie van mentaliteit. Ik heb in de loop der jaren confrontaties met de pseudo-wetenschap, of het nu ging om reïncarnatie, kosmische bewustzijnsverruiming, esoterische kennis, of telepathie eerder ervaren als een psychisch dan als een intellectueel conflict. En waarschijnlijk geldt dat voor beide kanten. Ook vertegenwoordigers van alternatieve benaderingen zien de gevestigde wetenschap als een bolwerk van starre rechtlijnigheid waar de rigide persoonlijkheid domineert, die je in het normale menselijke verkeer probeert te vermijden. Iedereen weet dat onzin bestaat, maar het is

nog niet zo makkelijk zin van onzin te scheiden. Er bestaat daarvoor geen betrouwbaar en beslissend criterium. Dat geldt met name voor de onzin die de gedaante aanneemt van een wetenschappelijke bewering. Een groot deel van de geschiedenis van de wetenschapsfilosofie bestaat uit pogingen zo’n criterium te ontwerpen, soms om de wetenschap veilig te stellen soms vooral om metafysica en theologie buiten de deur te houden, die ook aanspraak op waarheid wensten te doen. Het verlossende woord leek gesproken door het logisch positivisme, nu bijna een eeuw geleden courant, dat uitspraken zinvol achtte als je in principe wist hoe je ze zou kunnen verifiëren. Als je metafysica omschrijft als het aanhangen van een stelling waarvoor eigenlijk geen empirische steun gevonden kan worden, omdat die stelling zich aan elke denkbare empirische toetsing onttrekt, terwijl hij toch een onmiskenbare plausibiliteit geniet voor degene die hem aanhangt, dan blijken tal van gemoedelijke aannames die ons dagelijks leven beheersbaar en overzichtelijk maken, van onvervalst metafysisch kaliber. Het heeft echt een tijdje geduurd voordat ik beseftte dat ook een schijnbare vanzelfsprekendheid als ‘wij leven maar eens’ een metafysische uitspraak is, die bij uitbanning van alle metafysica regelrecht in de prullenbak verdwijnt, terwijl ik er toch aan hechtte als een verworven blijk van nuchterheid. Je weet even niet meer wat je houding tegenover zo’n stelling moet zijn. Kan je hem als betekenisloos want niet toetsbaar karakteriseren en tegelijk beschouwen als een uitspraak die op triviale wijze waar is. Enig nadenken leert je dat ook de wetenschap niet zonder een beetje metafysica kan. Het is misschien de kunst de inbreng van de metafysica zo klein mogelijk te houden, maar dat is iets anders dan een geslaagde uitbanning. Zo geredeneerd bevat ook de wetenschap een paar elementaire uitspraken die ontoetsbaar zijn en dus betekenisloos bij een scherp criterium als verifieerbaarheid. Het is in dit verband goed te beseffen dat geen van de historische varianten van de norm onder welke voorwaarden een uit-

spraak betekenis heeft geheel van metafysische smetten vrij is. Of je nu verificatie of falsificatie preferereert, louter empirisch bewezen is ons kennisbestand nooit. Popper maakte zich daar trouwens niet zo druk om. Die laatste restjes metafysica worden bij consensus gelokaliseerd als perifere bijkomstigheid. Maar dat maakt de bestrijding van onwetenschappelijkheid er niet gemakkelijker op.

Er is omgekeerd een heleboel onzin die zeer goed toetsbaar lijkt en soms zelfs een scherpe toetsing overleeft en toch verworpen moet worden als waardeloze kennis. De geschiedenis, met name van de geneeskunde, geeft voorbeelden te over. Paracelsus (1493 – 1541), magister in de geneeskunde en misschien wel de grootste fantast die de heilkunde heeft voortgebracht, heeft ooit geopperd, dat men gewonden van het slagveld niet langer moest behandelen met een mengsel van geneeskrachtige kruiden, metallurgische elementen en uitwerpselen, maar in plaats daarvan het wapen dat die verwondingen had toegebracht daarmee moest insmeren. Dat zou pas helpen. En natuurlijk hielp dat. Dit krankzinnige idee – smeer niet de wond met dat smerige mengsel in maar het wapen – voorkwam een fatale verergering door infectie. Het was bij wijze van spreken op basis van empirische evidentie dat de ingreep van Paracelsus heilzaam was. Een ander voorbeeld is de reïncarnatietherapie. Als men de wetenschappelijke waarde van een therapie laat afhangen van haar effect, wat de meeste onderzoekers stilzwijgend doen, dan moet de reïncarnatietherapie als een robuuste bijdrage aan ons kennisbestand beschouwd worden. Er zijn momenten geweest waarop deze therapie het meeste succes had, binnen de kortste tijd, tot volle tevredenheid van alle betrokkenen. Het standpunt van de meeste therapeuten, die deze kuur toepasten, was dat het onwetenschappelijk karakter van de theorie je niet moet verleiden om de heilzame toepassing daarvan achterwege te laten. Dat zou onverantwoord zijn. De bestrijding van onzin vraagt dan om een geheel andere strategie. Er moeten drogredenen opgespoord worden, of inconsistenties, of consequenties voortvloeiend uit de theorie die zelfs voor aanhangers onaanvaardbaar zijn. Dat is dus veel meer werk dan het simpel toepassen van een demarcatie-criterium, als dat al bestaat.

Het is bekend dat Niels Bohr tegen jonge fysici die hem hun revolutionaire ideeën kwamen voorleggen zei, 'het is wel gek maar niet gek genoeg'. Een duidelijker uitnodiging tot vrijmoedig fantaseren is toch haast niet mogelijk. Als Niels Bohr dit tegen jonge fysici zegt, waarom wordt deze aansporing dan geen algemeen

geldig adagium in de wetenschap zodat ook esoterische inzichten aan bod kunnen komen. Het antwoord is natuurlijk dat in de wetenschap helemaal geen verbod op fantasie geldt. Je zou kunnen zeggen dat een hypothese per definitie uit de duim van de onderzoeker wordt gezogen. Er is immers geen algoritme dat hypotheses genereert. De aansporing van Niels Bohr is echter geen invitatie tot een irrationele afhandeling van ideeën en invallen. Voor de bewijsvoering gelden strikte normen. Bijkomend probleem is dat een idee nooit in zijn eentje komt. Er zijn altijd implicaties, verborgen en minder verborgen vooronderstellingen, onvermijdelijke herzieningen van bestaande kennis als het idee wordt aanvaard, eliminatie van rivaliserende gedachten en aanpassingen van het vigerende wereldbeeld. Dat klinkt dramatisch, maar in principe is uitbreiding van kennis altijd een aantasting van het vorige stadium van ons kennisbestand en niemand kan van te voren zeggen op welke punten herziening noodzakelijk is. Daarom worden aan innovatieve kennis ook zulke hoge eisen gesteld. Binnen de pseudo-wetenschap wordt vaak niet beseft dat aanvaarding van haar suggesties tot radicale herziening dwingt als de suggesties kritiekloos zouden worden aanvaard. Naast eisen van bewijsvoering bestaat er dus ook een soort kosten-baten analyse, waaraan esoterische suggesties, net als alle andere suggesties, worden onderworpen. Het is mij wel eens gevraagd waarom ik zo afwijzend sta tegenover de reïncarnatietherapie, terwijl het toch om een relatief onschuldig idee gaat met een bescheiden pretentie. De psychologie zou daar toch haar voordeel mee kunnen doen. Die therapie is wel eens omschreven als de psychoanalyse van de arme man en dat klinkt aandoenlijk. Waarom zo hardvochtig in de afwijzing. Afgezien van de bewijsvoering, die natuurlijk op geen enkele wijze te leveren is, kan men van de reïncarnatiehypothese zeggen dat aanvaarding ons te veel intellectueel onaanvaardbaar verlies oplevert. Wij zouden als implicatie moeten aanvaarden dat het geheugen en het identiteitsbesef als enige de dood overleven en voor onbeperkte tijd voortbestaan op zoek naar een andere materiële manifestatie. Tevens moeten wij aanvaarden dat restanten van de oude persoonlijkheid interfereren met elementen van de nieuwe persoonlijkheid, soms zelfs zo heftig dat een therapeut moet bemiddelen. Op de televisie zag ik ooit een jongeman, ver na de oorlog geboren, die beweerde dat hij in een vorig leven bij de SS zat. In zijn gezelschap zat ook een meisje dat met hetzelfde air van particuliere zekerheid vertelde dat zij in een vorig leven in een concentratiekamp om het leven

gekomen was. Psychologisch is dit niets anders dan de ordinaire toeëigening van andermans leed. Erkenning van de reïncarnatiehypothese maakt aanvaarding van deze implicaties onvermijdelijk. Wat kunnen hiervan de baten zijn? Voorstanders van de reïncarnatiehypothese kunnen maar niet begrijpen waarom je hun idee, dat zij zo belangeloos de wetenschap ter beschikking stellen, zo hooghartig afwijst. Er is een enorm verschil in waardering van wat in deze gedachtewisseling redelijk is. Daarom geloof ik dat het conflict tussen wetenschap en pseudo-wetenschap vaak eerder psychologisch is dan iets anders. Argumenten hebben geen enkele overtuigingskracht en kunnen door de jaren heen ook eindeloos herhaald worden. De mate van verongelijkt zijn is door de jaren heen een constante. Aanvankelijk is er van de kant van de pseudo-wetenschap een bereidheid tot overleg, een pose van nederigheid zelfs, een bescheiden vraag om erkenning, maar al snel wint de irritatie over zoveel kille arrogantie en minachtende afwijzing. Zo wordt het gevoeld. De wetenschap is zo verkrampt en verstijfd dat het haar niet meer zal lukken te erkennen dat zij tot een fossiel uit een voorbije periode is geworden. Het is zoals Simon Vinkenoog, die graag optrad als woordvoerder van kosmische identificaties, heeft gezegd definitief afgelopen met materialistische denkwijzen nu alles in beweging is. Er is een dubbel verwijt: de wetenschap kan en durft niet buiten het kader van de rationaliteit te treden en zij volhardt in een hautaine afwijzing van het occulte en esoterische die in principe een verrijking kunnen zijn. De gevestigde wetenschap is een eng clubje van belangenbehartiging en serviele toewijding aan het heersende para-

digma. Zij kan de zon niet in het water zien schijnen en zal nooit eens een royaal gebaar maken door de kracht van het paranormale te erkennen. De wetenschap komt nooit eens over de brug met een gebaar van ruimhartigheid. In de omgang met vertegenwoordigers van de pseudo-wetenschap, of het nu paragnosten zijn of gebedsgenezers of homeopathische artsen, voel je het verwijt groeien dat je het recht niet hebt hen door het stellen van steeds strengere eisen tot de rand van de radeloosheid te brengen. Wie denk je wel dat je bent. Bovendien laad je de verdenking op je dat je de mensen geheel nodeloos opzadelt met een verschromeld wereldbeeld, een onbarmhartige logica en een onverschillig universum, terwijl dat nergens voor nodig is. Rationaliteit en irrationaliteit vormen geen zakelijk verschil meer. Het zijn gescheiden culturen met een eigen mentaliteitsontwikkeling, zoals alleen al blijkt uit het verschil in appreciatie van het toeval. In de esoterische wereld bestaat het toeval eigenlijk niet, omdat alles verdwijnt in een diepere samenhang. Binnen de wetenschap wordt systematisch rekening gehouden met de mogelijkheid dat een uitkomst op toeval berust. Dit kleine verschil is al genoeg om de kloof onoverbrugbaar te maken. Er heerst in de wereld van de irrationaliteit ook een ander idee van het redelijk debat. Dat maakt de omgang vaak deprimerend, beklemmend en naargeestig, omdat je op geen enkel moment enige intellectuele verwantschap herkent. ●

Dr. J van Heerden is emeritus hoogleraar algemene psychologie aan de Universiteit Maastricht.

Dit artikel verscheen eerder in *AMC Magazine* 8, oktober 2009.